

TURKISTON MUXTORIYATI: TASHKIL TOPISHI VA TUGATILISHI

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Tarix yo’nalishi 4-bosqich talabasi

Xolmuminov Bexruz Rahmatillo o’g’li

e-mail: bexruzxolmominov8@gmail.com

Annotatsiya: *XX asr boshlarida Turkiston o’lkasida yuz bergan siyosiy o’zgarishlar milliy davlatchilik g’oyalarining shakllanishiga zamin yaratdi. 1917-yilgi Fevral inqilobi va Oktyabr inqilobi natijasida yuzaga kelgan siyosiy vaziyat mahalliy ziyolilar faoliyatini kuchaytirib, muxtor boshqaruvga intilishni tezlashtirdi. Ushbu maqolada Turkiston Muxtoriyatining tashkil topishi, uning siyosiy va ijtimoiy faoliyati hamda Bolshevizm bosimi ostida tugatilishi jarayonlari tahlil qilinadi. Shuningdek, muxtoriyatning tarixiy ahamiyati va milliy davlatchilik rivojida o’rni yoritib beriladi.*

Kalit so’z: *muxtoriyat, Mustafa Cho’qay, qurultoy, siyosiy partiyalar, jadidchilik, bolshevizm, fevral inqilobi.*

Аннотация: *В начале XX века политические изменения в регионе Туркестана создали предпосылки для формирования идей национального государственности. Политическая ситуация, возникшая в результате Февральской и Октябрьской революций 1917 года, активизировала деятельность местной интеллигенции и ускорила стремление к автономному управлению. В данной статье анализируются процессы создания Туркестанской Автономии, её политическая и социальная деятельность, а также прекращение её существования под давлением большевизма. Кроме того, освещается историческое значение автономии и её роль в развитии национального государственности.*

Ключевые слова: *автономия, Мустафа Чокай, курултай, политические партии, джадидизм, большевизм, февральская революция.*

Annotation: *The political changes that occurred in the region of Turkestan in the early 20th century created a foundation for the formation of national statehood ideas. The political situation that arose as a result of the February Revolution and the October Revolution of 1917 intensified the activities of local intellectuals and accelerated the pursuit of autonomous governance. This article analyzes the processes of the establishment of the Turkestan Autonomy, its political and social activities, and its liquidation under the pressure of Bolshevism. Furthermore, the historical significance of the autonomy and its role in the development of national statehood are highlighted.*

Keywords: *autonomy, Mustafa Choqay, congress, political parties, Jadidism, Bolshevism, February Revolution.*

“ZAMONAVIY DUNYODA SUN’IY IDROKNING RIVOJLANISHI: YANGI DAVR MUAMMOLARI VA YANGI YECHIMLAR JURNALI”

30-Aprel, 2026-yil

Turkiston Muxtoriyati tashkil topishi va tugatilishi XX asr boshlaridagi Markaziy Osiyo tarixining eng muhim va murakkab jarayonlaridan biri hisoblanadi. Bu davr Fevral inqilobi va Oktyabr inqilobi natijasida yuzaga kelgan siyosiy beqarorlik bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, aynan shu inqiloblar Rossiya imperiyasining mustamlaka hududlarida yangi siyosiy kuchlarning paydo bo‘lishiga imkon yaratdi. Turkiston o‘lkasi ham bu jarayonlardan chetda qolmadi, aksincha, mahalliy ziyolilar va jadidlar ushbu tarixiy imkoniyatdan foydalanib milliy davlatchilikni tiklash g‘oyasini ilgari surdilar⁵³. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida shakllangan Jadidchilik harakati Turkiston Muxtoriyati tashkil topishining asosiy mafkuraviy poydevorini tashkil etdi, chunki jadidlar faqat ma’rifat bilan cheklanib qolmay, balki siyosiy mustaqillik va o‘zini o‘zi boshqarish g‘oyalarini ham keng targ‘ib qildilar. Bu harakat vakillari orasida Mahmudxo‘ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdurauf Fitrat va Mustafa Cho‘qay kabi yetuk siyosiy va ma’rifiy arboblardan bor edi va ular Turkiston jamiyatida milliy uyg‘onish jarayonini kuchaytirishda katta rol o‘ynadilar. 1917-yil Fevral inqilobidan keyin Turkistonda Muvaqqat hukumat tashkil etilgan⁵⁴ bo‘lsa-da, u mahalliy aholi manfaatlarini to‘liq ifoda eta olmadi, shu sababli siyosiy bo‘shliq yuzaga keldi va bu bo‘shliqni to‘ldirish uchun milliy tashkilotlar faollashdi, turli siyosiy partiyalar va jamiyatlar paydo bo‘ldi, ular orasida musulmon tashkilotlari ayniqsa faol bo‘lib, o‘z taqdirini o‘zi belgilash masalasini kun tartibiga qo‘ydilar. 1917-yil noyabr oyida Qo‘qon shahrida bo‘lib o‘tgan Butunturkiston musulmonlarining IV favqulodda qurultoyi tarixiy ahamiyatga ega bo‘ldi, chunki aynan shu qurultoyda Turkiston Muxtoriyati tashkil etilishi e’lon qilindi va bu qaror Turkiston xalqlarining siyosiy irodasini ifoda etuvchi muhim hujjat sifatida tarixda muhrlandi⁵⁵. Muxtoriyat e’lon qilingan paytda uning asosiy maqsadi demokratik, huquqiy davlat qurish, millatlararo tenglikni ta’minlash, fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilish, iqtisodiy va madaniy taraqqiyotni yo‘lga qo‘yishdan iborat edi, bu esa uning o‘z davri uchun nihoyatda ilg‘or siyosiy loyiha bo‘lganini ko‘rsatadi. Turkiston Muxtoriyati hukumati tarkibiga turli millat vakillari kiritilgan bo‘lib, bu uning demokratik va inklyuziv xarakterga ega ekanligini bildiradi, hukumat boshqaruvida Mustafa Cho‘qay muhim rol o‘ynadi va u muxtoriyatning xalqaro maydonda tan olinishi uchun ham harakat qilgan. Muxtoriyat o‘z faoliyati davomida parlament tizimini shakllantirishga, qonun chiqaruvchi organlar tashkil etishga, mahalliy boshqaruvni mustahkamlashga, sud tizimini isloh qilishga urindi, shu bilan birga iqtisodiy sohada yer-suv munosabatlarini tartibga solish, soliq tizimini adolatli yo‘lga qo‘yish, savdo va hunarmandchilikni rivojlantirish kabi masalalarga ham e’tibor qaratdi. Madaniy-ma’rifiy sohada esa jadidlar tomonidan ilgari surilgan yangi usul maktablari kengaytirildi, matbuot rivojlantirildi, milliy til va madaniyatni qo‘llab-quvvatlash siyosati olib borildi, bu esa jamiyatda ma’naviy

⁵³ **Shodmonov E.** Turkiston Muxtoriyati tarixi. – Toshkent: "Fan", 1998.

⁵⁴ **Cho‘qay M.** Turkiston fojiasi. – Toshkent: "Yulduzcha", 1991. – 128 b.

⁵⁵ **Qayumov A.** O‘zbekiston tarixi (XX asr boshlarida). – Toshkent: "O‘qituvchi", 1994.

“ZAMONAVIY DUNYODA SUN’IY IDROKNING RIVOJLANISHI: YANGI DAVR MUAMMOLARI VA YANGI YECHIMLAR JURNALI”

30-Aprel, 2026-yil

uyg‘onishni yanada kuchaytirdi. Biroq Turkiston Muxtoriyati o‘z faoliyati davomida bir qator jiddiy muammolarga duch keldi, birinchidan, uning harbiy kuchi juda zaif edi va bu uni tashqi bosimlarga qarshi himoyasiz qoldirdi, ikkinchidan, ichki siyosiy birlik yetarli darajada emas edi, turli guruhlar o‘rtasidagi kelishmovchiliklar muxtoriyatning mustahkamlanishiga to‘sqinlik qildi, uchinchidan esa Bolshevizm tarafdorlari muxtoriyatni tan olmadi va unga qarshi keskin kurash boshladi. 1917-yil oxirida Toshkentda bolsheviklar hokimiyatni qo‘lga olib, Turkiston o‘lkasida Sovet hokimiyatini o‘rnatishga kirishdilar va ular Turkiston Muxtoriyatini o‘zlariga raqib siyosiy kuch sifatida ko‘rdilar, natijada muxtoriyatni yo‘q qilish rejalari ishlab chiqildi.

1918-yil fevral oyida bolshevik qo‘shinlari Qo‘qon shahriga hujum boshladi, bu hujum juda shafqatsiz kechdi, shahar bir necha kun davomida artilleriya o‘qlari ostida qoldi va natijada minglab tinch aholi halok bo‘ldi, tarixda bu voqea Qo‘qon fojeasi nomi bilan mashhur bo‘lib, u Turkiston xalqlari xotirasida chuqur iz qoldirdi. Ushbu harbiy bosim natijasida Turkiston Muxtoriyati hukumati tarqatib yuborildi va uning faoliyati rasman tugatildi, shunday qilib muxtoriyat atigi 72 kun davomida mavjud bo‘ldi, ammo shu qisqa vaqt ichida u milliy davlatchilik tarixida o‘chmas iz qoldirdi. Turkiston Muxtoriyatining tugatilishi sovet hokimiyatining mustamlakachilik siyosatini yanada kuchaytirgan bo‘lsa-da, bu voqea xalq orasida mustaqillik g‘oyalarining yanada kuchayishiga sabab bo‘ldi va keyinchalik yuzaga kelgan qurolli qarshilik harakatlariga, xususan, basmachilik harakatiga turtki berdi, bu harakat aslida milliy ozodlik uchun kurashning davomiy shakli edi. Turkiston Muxtoriyatining tarixiy ahamiyati shundaki, u o‘zbek va boshqa Markaziy Osiyo xalqlarining mustaqillikka bo‘lgan intilishlarini aniq namoyon etdi, u milliy davlatchilik g‘oyasini amaliy jihatdan sinab ko‘rgan ilk siyosiy tajriba bo‘ldi, shuningdek, u jadidchilik harakatining eng yuqori bosqichi sifatida baholanadi, chunki jadidlar nazariy g‘oyalarni amaliy siyosiy tizimga aylantirishga muvaffaq bo‘ldilar. Bugungi O‘zbekiston mustaqilligi tarixiy jihatdan ana shu jarayonlar bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, Turkiston Muxtoriyati tajribasi milliy davlatchilik an‘analarining muhim bosqichi sifatida qadrlanadi, u xalqning erkinlikka intilishi, milliy g‘urur va o‘zligini saqlash yo‘lidagi kurashining yorqin timsoli bo‘lib qoladi, shu sababli uning tashkil topishi va tugatilishi bugungi kunda ham chuqur o‘rganiladi va tarixiy saboq sifatida katta ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Cho‘qay M. Turkiston fojiasi. – Toshkent: "Yulduzcha", 1991. – 128 b.
2. Fitrat A. Saylanma asarlar. 1-jild. – Toshkent: "Ma'naviyat", 2000. – 240 b.
3. Behbudiy M. Asarlar to‘plami. – Toshkent: "Ma'naviyat", 1999. – 210 b.
4. Qayumov A. O‘zbekiston tarixi (XX asr boshlarida). – Toshkent: "O‘qituvchi", 1994.
5. Shodmonov E. Turkiston Muxtoriyati tarixi. – Toshkent: "Fan", 1998.